

Dečja prava sa njihove tačke gledišta

Na uzorku od 485 mlađih adolescenata (uzrasta 12–15 godina) iz 13 gradova u Srbiji i Crnoj Gori ispitano je dečje shvatanje sopstvenih prava u realnoj društvenoj situaciji, kao i u imaginarnom kontekstu (zamišljena dečja zajednica), dečji koncept pravednog poretka, socijalne pravde, slobode misli i govora, kao i informisanost dece o Konvenciji o pravima deteta i njihovo rangiranje relativnog značaja pojedinih protektivnih i participativnih prava. Istraživanje predstavlja replikaciju studije iz 1990. godine (Branković i Vlasisavljević-Baumer). Korišćen je standardizovani intervju studije iz 1990. Pokazalo se da je dečja informisanost o Konvenciji i sopstvenim pravima, kao i pre sedam godina, izuzetno slaba, odnosno da ispitanici uglavnom nisu ni čuli za nju. U imaginarnom kontekstu ispitanici su uglavnom svesni prava koja bi trebalo da imaju, međutim, nisu uvereni u sopstvenu sposobnost odlučivanja. U odnosu na studiju iz 1990. godine, deca sada imaju konzervativnije stavove nego ranije, naročito u pogledu procene u kom uzrastu je dete sposobno za odlučivanje (i u imaginarnom i u realnom kontekstu, ako spominju neke uzraste kao uslov za sticanje prava, oni su znatno viši nego ranije). Ono što posebno privlači pažnju je da je sada pravo na život, opstanak i razvoj najvažnije pravo koje su ispitanici postavili u rangiranju, za razliku od 1990. godine kada se jedva i pominjalo, jer je verovatno bilo nešto što se podrazumeva.

Uvod

Dugo se smatralo da je dete dovoljno zaštićeno Opštom deklaracijom o ljudskim pravima. Međutim, poslednjih decenija, sa porastom kriminala, uočeno je da su mnoga deca izložena raznim vrstama nasilja i zloupotreba, da milioni dece žive sama, napuštena od porodica, da su prinuđena da se bave nezakonitim poslovima, da su korišćena kao radna snaga i lišena svakog obrazovanja, i da je veliki broj njih mogao biti spašen da im je bila omogućena potrebna pomoć. Zbog svega ovoga, da bi se zaštitila prava detet, UN 20. novembra 1959. godine usvajaju Deklaraciju o pravima deteta koja se zasnivala na moralnoj preporuci. To je bio vrhunac dotadaš-

Jovana Čolović (1980), Prokuplje, Kraljevića Marka 62, učenica 2. razreda Gimnazije u Prokuplju

Jelena Tašić (1980), Veliko Gradište, Beogradska 4/1, učenica 3. razreda Gimnazije u Velikom Gradištu

Tatjana Obradović (1979), Valjevo, Naselje Oslobođilaca Valjeva 85/22, učenica 4. razreda Valjevske gimnazije

MENTOR:

Biljana Branković, Istraživačka stanica Petnica

njeg rada na zaštiti dečjih prava. Nakon 30 godina UN usvajaju Konvenciju o pravima deteta. Konvencija je prvi međunarodno-pravni dokument koji definiše sva važna prava deteta. Važno je naglasiti da Konvencija ne predstavlja samo moralnu preporuku, već i pravnu obavezu za sve države – potpisnice.

Godine 1990. Konvenciju je potpisala i bivša SFRJ, dok je SRJ prihvata 1992. zajedno sa svim međunarodnim ugovorima bivše Jugoslavije. Kao pravni naslednik prethodne Jugoslavije, SRJ je preuzela i obavezu da promeni zakone u skladu sa Konvencijom i da posebnom Komitetu za dečja prava pri UN podnosi redovne izveštaje o realizaciji Konvencije na ovim prostorima (Pešić 1996).

Konvencija kroz 54 člana definiše sva dečja prava, među kojima se mogu razlikovati četiri grupe (Marinković 1996):

- prava na opstanak (pravo na život i zadovoljenje osnovnih egzistencionalnih potreba kao što su: ishrana, krov nad glavom, adekvatan životni standard, medicinska nega)
- prava na razvoj (obrazovanje, igru, kulturne aktivnosti, pristup informacijama, slobodu misli, izražavanja i veroispovesti...)
- zaštitna prava (zaštita od svih oblika zloupotrebe, zanemarivanja i zlostavljanja; od seksualne i ekonomske zlouporebe dece, upotrebe droga, delinkvencije, učešća dece u oružanim sukobima, nasilja, fizičkog zlostavljanja...)
- participativna prava (pravo na slobodno izražavanje sopstvenog mišljenja, učešće u odlučivanju o pitanjima koja se tiču dece, udruživanje i miroljubivo okupljanje, privatnost i zaštita privatnosti...).

U cilju bolje realizacije članova Konvencije, na teritoriji Jugoslavije funkcionise i veliki broj nevladinih organizacija, koje vrše promovisanje Konvencije, zalažu se za zaštitu dečjih prava, usklađivanje zakonodavstva sa Konvencijom, kao i organizovanje kulturnih i obrazovnih aktivnosti. Da bi dečja prava bila približena deci, Lj. Ršumović je sastavio Bukvar dečjih prava, u kome su najznačajnija prava ilustrovana i prikazana u stihu (Birn 1997).

Problem dečjih prava kod nas se može sagledati sa dva aspekta: realno ostvarenje dečjih prava i dečje definisanje i razumevanje sopstvenih prava. Mada smo se u ovom radu bavili samo ovim drugim aspektom (kako deca shvataju svoja prava), radi potpunijeg sagledavanja problema iznećemo i neke podatke koji se odnose na realnu ostvarenost dečjih prava kod nas, s obzirom da statistike, kao i neke studije, ukazuju da se opadanje životnog standarda i loši opšti uslovi života odražavaju i na decu.

Prva grupa prava na opstanak je sve više ugrožena. Analize ekonomista pokazuju da ekonomska kriza najteže pogađa porodice sa decom ispod osamnaest godina i to u težem obliku gradske porodice sa decom (Ivić 1996). Pored toga, podaci prikazani u izveštaju UNICEF-a u Beogradu iz

1994. godine pokazuju da je u SRJ 38% stanovništva (oko četiri miliona ljudi) bilo siromašno, što je odnosu na 1990. povećanje od čak 10% (UNICEF 1997). Ove činjenice zvuče alarmantno, s obzirom na negativne posledice siromaštva na razvoj dece. Analize posledica siromaštva po razvoj deteta pokazuju da siromaštvo utiče na intelektualni razvoj (postignuća na testovima sposobnosti, školski uspeh) i na socijalno-emocionalni razvoj (emocionalna nestabilnost, odsustvo samopoštovanja itd.) (Huston, Loyd & Coll, prema: Ivić 1996). Studije i analize izvršene kod nas pokazale su da u porodicama koje su pritisnute brigom za ekonomsko preživljavanje dolazi do porasta unutar-porodične agresivnosti, zatim, da su deca lišena razvojno važnih aktivnosti (igra, stvaralačke aktivnosti, pedagoški važni oblici učenja) i da ne dobijaju nužni oslonac (stalno bavljenje decom, psihološka podrška u porodici, pružanje modela ponašanja koji su značajni za razvoj deteta (Tomanović 1994, prema: Ivić 1996).

Porast stope smrtnosti odojčadi i dece mlade od 5 godina od 1990. takođe zabrinjava.

Prava na opstanak su najugroženija kod dece izbeglica. U populaciji dece ispod osamnaest godina u Jugoslaviji živi oko 210 hiljada dece izbeglica, što čini oko 7-8% te starosne grupe. U zakonu o izbeglicama, deci je data samo mogućnost školovanja, a zaštita dečjeg interesa ostala je problem humanitarnih organizacija. Ova deca nemaju dovoljno sredstava za život, često su psihički, pa i fizički ugrožavana, a takođe mnoga od njih nisu prihvaćena od strane vršnjaka. Dosta dece izbeglica je ostalo bez jednog ili oba roditelja, što dovodi do problema situiranja dece, odnosno usvojenja, organizovanog smeštaja u drugu porodicu ili nekog drugog oblika porodičnog smeštaja. Pored toga, deca izbeglice su pretrpela mnoge psihološke ratne traume, čemu se po mišljenju mnogih stručnjaka ne posvećuje dovoljno pažnje (Svilanović 1997).

Sa pravima na opstanak su povezana i zaštitna prava – zaštita maloletnika od fizičkog, mentalnog, ekonomskog i seksualnog zlostavljanja. Istraživanja seksualnog zlostavljanja dece u našoj zemlji su pokazala da žrtva u 75% slučajeva poznaje počinioca. Obično je to sused, bliski rođak ili neko od posluge u detetovoj porodici (Kostić 1996). Lekari često ne podnose prijave, iako su ustanovili da su povrede kod dece nastale usled nasilja, a institucije za zaštitu dečjih prava veoma često ne reaguju blagovremeno. Sudski postupci su jako dugi, a u većini slučajeva i jako skupi. Često dolazi do senzacionalnog prikazivanja nasilja u javnosti što izaziva suprotan efekat. Ljudi žele da nemili događaj što pre zaborave, a nasilje se nastavlja.

Pod pravima na razvoj se podrazumevaju sva ona prava koja obezbeđuju deci nužne uslove za razvoj svih njihovih potencijala. Ovu grupu prava čine pravo na obrazovanje, igru, kulturne aktivnosti, pristup infor-

macijama, slobodu misli, izražavanja i veroispovesti. Međutim, podaci ukazuju da je jedan od efekata siromaštva kod nas i skraćanje školovanja dece (Tomanović 1994, prema: Ivić 1996). U prilog tome idu i podaci iz analize UNICEF-a 1994. godine, gde se navodi da prosečno godišnje 5–10% dece u SRJ ne upiše osnovnu školu, 10–15% je ne završi, a 30% ne nastavi školovanje nakon osnovne škole. Ovi podaci zvuče zabrinjavajuće, naročito ako se ima u vidu da se procenat siromašnih porodica u Jugoslaviji stalno povećava. Sama škola ima stroga pravila, sistem prava i dužnosti, radi što boljeg funkcinisanja institucije. Jedan broj škola počinje sa radom u 7 časova, što znači da dete koje putuje mora da ustane u 5.30, pa i u 5 časova ujutru. Ovo vreme nije prilagođeno dečjim potrebama. U školi ponekad deca bivaju kažnjena zbog suprotnog mišljenja. Tipičan primer za to je da ako učenik prekine nastavnika u toku časa ili nekog drugog oblika aktivnosti da bi prezentovao drugačiji postupak ili rešenje, skoro 60% nastavnika ne praštaju učenicima takve greške i nestašluke, a 20% rešava problem rečenicom tipa: Dokle ćeš ti da filozofiraš? (Marinković 1996). Takođe, u medijima nije posvećena dovoljna pažnja informisanju dece na njima razumljivom jeziku. Ne postoje ni TV kanali za decu, ni adekvatna književna i medijska produkcija za decu.

Grupa participativnih prava se ostvaruje isto kao i ostala prava. Roditelji često odlučuju umesto svog deteta pri čemu ujedno preuzimaju i njegovu odgovornost. Na taj način, oni kod deteta razvijaju spoljašnji lokus kontrole. Roditelj preuzima određene aktivnosti sa ciljem da zaštiti dete od potencijalnih neprijatnih iskustava iz spoljašnjeg sveta, a pri tom sprečava dete da da izvršava i one obaveze za koje je sposobno (da samo bira šta će da obuče ili da izvršava neke zadatke vezane za školu). Sa druge strane, deca sama negiraju svoje pravo na privatnost i zaštitu privatnosti. Oko 37% dece, uglavnom mlađeg školskog uzrasta je 1992. godine mislilo da roditelji imaju pravo da se mešaju u njihov privatni život (Marinković 1996).

Iz ovog pregleda realizacije dečjih prava u SRJ može se zaključiti da se opšta ekonomska i socijalna situacija odrazila na sve aspekte života dece, zatim da većina roditelja nije spremna da prihvati sva dečja prava, a i sama deca pojedina prava ne smatraju primerenim sebi. Prava se ne mogu realizovati ukoliko dete nije spremno da ih prihvati. Dečje shvatanje sopstvenih prava je posebno važno. Jedino se od same dece može saznati šta im je potrebno.

Detaljnije istraživanje o dečjoj percepciji sopstvenih prava sprovele su Branković i Vlaisavljević-Baumer 1990. godine na uzorku dece iz Beograda, uzrasta 12 i 14 godina. Studija je obuhvatila dečje shvatanje pravednog društvenog poretka (i sopstvenih prava u njemu), slobode misli i govora, zatim dečju procenu relativnog značaja pojedinih prava u realnom socijal-

nom kontekstu, kao i o njihovu informisanost o Konvenciji. Ispitano je kako deca shvataju svoja prava u realnom kontekstu, ali takođe i u imaginarnom (od dece je traženo da zamisle kako bi bila organizovana samostalna dečja zajednica, kao i zajednica dece i odraslih). Rezultati su pokazali da su deca o Konvenciji znala vrlo malo ili čak ništa, a shvatali su je pre kao moralnu preporuku nego kao obavezu. Ispoljavali su uvažavanje prava i potreba drugoga, uključujući i manjine, visok stepen altruizma i predlagali izuzetno niske uzraste kao uslov za sticanje pojedinih prava (7 godina za sticanje prava za donošenje odluka zajedno sa odraslima, a 10 godina za pravo deteta da se odvoji od roditelja i da samostalano živi). Pojavio se izvestan nesklad između dečjeg poimanja sopstvenih prava u realnom (tadašnja društvena situacija) i imaginarnom kontekstu (izmaštana dečja zajednica). Dok su u imaginarnom kontekstu deca pokazala samouverenost, u realnoj situaciji su bila manje sigurna u sopstvenu moć odlučivanja. Uglavnom nisu eksplicitno negirali slobodu mišljenja i govora, ali su na mnogim pitanjima ispoljili visoko uvažavanje mišljenja većine. Privrženost zajednici je imala prednost u odnosu na privrženost roditeljima. Sloboda mišljenja nije imala za posledicu pravo na ponašanje u skladu sa sopstvenim verovanjima. Pri rangiranju prava po značaju ispitanici su stavljali protektivna prava iznad participativnih, a koncept participativnih prava im nije bio sasvim jasan (Branković i Vlasiavljević-Baumer 1996).

Ovo istraživanje predstavlja replikaciju studije iz 1990. godine. Cilj je da se ispita sadašnja informisanost dece o Konvenciji i njihovo poimanje sopstvenih prava.

Metod

Subjekti

U istraživanju je učestvovalo 485 ispitanika, oba pola, učenika osnovnih škola, uzrasta od 12-15 godina, iz 13 gradova u Srbiji i Crnoj Gori (Smed. Palanka, Novi Sad, Herceg-Novi, Paraćin, Rekovac, Bor, Knjaževac, Smederevo, Veliko Gradište, Beograd, Zemun, Prokuplje i Pirot).

Struktura uzorka po mestu življenja:

Smederevska Palanka – 48

Novi Sad – 106

Herceg Novi – 80

Paraćin – 10

Rekovac – 10

Bor – 10

Knjaževac – 10

Smederevo – 20
Veliko Gradište – 39
Beograd – 30
Zemun – 30
Prokuplje – 50
Pirot – 42

Dakle, struktura uzorka se prema mestu življenja ispitanika razlikuje od strukture uzorka studije iz 1990. godine. Dok je prošli bio ograničen samo na Beograd i okolinu, sadašnji uzorak obuhvata više manjih i većih gradova na teritoriji SRJ. Iako se shodno ovome može reći da ovo nije potpuna replikacija prethodnog istraživanja, ovakva struktura uzorka ima izvesnu prednost, s obzirom da je bolje predstavljena dečja populacija cele Jugoslavije. Desetinu uzorka su činila deca izbeglice iz Bosne i Hrvatske. Najveći procenat roditelja je bio srednjeg obrazovanja (58%), zatim visokog (27%), višeg (9%) i osnovnog (6%).

Instrument

Korišćen je standardizovani intervju studije iz 1990. godine, čiji je autor Sonja Vlasisavljević-Baumer (1990) Treba napomenuti je intervju sastavljen pre sedam godina, u vreme SFRJ, pa je promena društvene situacije u zemlji uslovlila da pojedina pitanja nisu u potpunosti primerena sadašnjem društvenom kontekstu. Kako, međutim, ovo istraživanje ima replikativni karakter, upotreba istog instrumenta bila je nužna.

Instrument se sastojao od 47 pitanja, koja su pokrivala sledeće oblasti (prema: Branković i Vlasisavljević-Baumer 1990):

1. Informisanost dece o Konvenciji i organizacijama koje štite prava deteta.
2. Dečje normiranje – koncept pravednog društvenog poretka, slobode mišljenja i sopstvenih prava u imaginarnoj situaciji. U okviru ove grupe pitanja korišćeni su neki elementi projekivnih tehnika – na primer, od dece je traženo da zamisle situaciju da su deca preživela brodolom i organizovala sopstvenu zajednicu, pa treba da izmisle svoje društvene norme (Branković i Vlasisavljević-Baumer 1990). Ispitanici su prvo bili podstaknuti da zamisle svoje idealno društvo bez odraslih. Cilj je bio da se dečji koncept pravednog društvenog poretka i sopstvenih prava u njemu odvoji od njihovog shvatanja sopstvenih prava u postojećem društvu i da se tako ustanovi koliko je realnost udaljena od onoga što bi deca smatrala sebi primerenim kada bi dobila priliku za to. Kako bi se proverilo da li deca snižavaju svoja prava pod sugestijom prisustva odraslih osoba, u kontekst samostalne dečje zajednice se uvode i odrasli. Pitanja su se odnosila na sledeće oblasti: od koje godine su deca

sposobna za odlučivanje, po kojim pravilima bi zajednica bila uređena, da li bi postojao porez i na šta bi se trošio, kakva bi bila prava onih koji misle drugačije od ostalih, da li deca mogu da odlučuju o samostalnom životu i o tome da li će ići u školu.

3. Dečje shvatanje sopstvenih prava u postojećem, realnom društvenom kontekstu, uključujući i prava manjinskih grupa. Cilj je da se ustanovi relativni značaj koji deca pridaju pojedinim pravima.
4. Razumevanje, stepen prihvatanja pojedinih članova Konvencije i rangiranje značaja pojedinih prava u njoj.

Rezultati

Ovom prilikom će biti izneseni samo deskriptivni podaci.

Informisanost o Konvenciji i organizacijama koje štite prava dece

Informisanost ispitanika o Konvenciji je, kao i pre sedam godina, jako slaba. Samo 8% dece je upoznato sa tim šta je Konvencija, a oko 56% nije nikada čulo da postoji. Ostali su čuli, ali nisu znali da objasne šta je to. Većina (75%) nije znala da je Konvenciju usvojila Generalna skupština UN, (sličan nalaz je dobijen i 1990. godine), niti koji organi je u Jugoslaviji ratifikuju (74%). Kada im je objašnjeno šta je Konvencija, nešto više od polovine (54%) je shvatilo kao preporuku, a ne kao obavezujući akt. Većina (69%) nije znala koje se organizacije u Jugoslaviji bave zaštitom prava dece. Nešto više od polovine uzorka (60%) zna šta je UNICEF (pre sedam godina 70%), a trećina je čula da UNICEF postoji, ali ne zna da preciznije objasni šta je to.

Dečje shvatanje prava u imaginarnom društvu

Kada su pitanja zahtevala od ispitanika da zamisle dečje društvo bez odraslih, 74% smatra da pravila treba da donose sva deca, bez razlike. Ostali daju prednost najpametnijima (18%) ili najstarijima (6%). Na pitanje koje oblasti života treba regulisati pravilima, 66% smatra da treba odrediti upravljanje životom zajednice, 52% način raspodele hrane, 48% podelu poslova, a 14% smatra da pravilima treba regulisati šta se sme govoriti a šta ne sme. Izvesna razlika između rezultata studije iz 1990. godine i sadašnjeg istraživanja se javlja kod toga kako deca shvataju važnost odlučivanje o raspodeli hrane. Ranije se pokazalo da je odlučivanje o raspodeli hrane za decu relativno nebitno. Može se pretpostaviti da je ovaj nalaz verovatno dobijen zato što u tadašnjoj društvenoj situaciji raspodela hrane nije predstavljala sporno pitanje. Sada, kada se porodica bori za ekonomsko preživljavanje, deci se raspodela hrane čini jako važnom.

U sledećoj grupi pitanja je ispitan dečji stav o sopstvenoj sposobnosti odlučivanja. Većina (73%) se slaže da i mlađa deca treba da učestvuju u odlučivanju. Starosna granica kada se priznaje pravo na odlučivanje je, u proseku, 14 godina (1990. godine je bila nešto manja – 12.5 godina). Važno je naglasiti i jedan vrlo interesantan podatak – više od trećine ispitanika u sadašnjoj studiji smatra da su deca sposobna za odlučivanje tek sa 18 i više godina (neki čak spominju tridesetak godina!), što u studiji iz 1990. godine nije bio slučaj. Na pitanje da li deca uopšte mogu da odlučuju bez pomoći odraslih, 66% je potvrdno odgovorilo.

Sledići niz pitanja se odnosio na vrlo važan problem – dečju procenu sopstvene mogućnosti odlučivanja. Kako bi se proverilo da li deca umanjuju svoja prava u prisustvu odraslih osoba, u kontekst samostalne dečje zajednice se uvode i odrasli. Oko polovine uzorka (47%) smatra da u imaginarnoj zajednici koju čine i deca i odrasli, pravila treba da donose svi bez razlike, a 34% zastupa stav da treba da odlučuju zajedno odrasli i deca starija od 14 godina. Pre sedam godina ova starosna granica je bila neporedivo manje stroga – polovina ispitanika je smatrala da odluke treba da donose zajedno odrasli i deca od sedam godina. Jednak broj dece misli da deca treba da žive sa roditeljima dok ne odrastu (44%) i da mogu da žive samostalno ako imaju više od 16 godina (44%), dok ostali (12%) zastupaju mišljenje da deca ne bi trebalo da imaju pravo da žive samostalno bez obzira na godine. U prethodnoj studiji, polovina ispitanika je smatrala da deca imaju pravo da se odvoje od roditelja i žive samostalno od desete godine. Prema tome, i u ovom kontekstu sadašnji ispitanici postavljaju više starosne granice kao preduslov za sticanje određenih prava. Prosečan uzrast koji ispitanici navode kao uslov za sticanje prava dece da odluče koga će da slušaju je 15 godina, međutim, čak 45% je izjavilo da deca mogu da odluče koga će da slušaju tek sa 18 i više godina. Najstariji uzrast koji su ispitanici pomenuli za sticanje ovog prava je neverovatnih 35 godina! Ni po ovom pitanju se sadašnji ispitanici ne slažu sa subjektima studije iz 1990.

Deca su dalje uređivala imaginarnu zajednicu iskazujući svoje stavove oko pitanja da li treba da postoji porez i na šta bi se trošio. Ova grupa pitanja je imala za cilj da ispita dečji koncept socijalne pravde i pravednog društvenog uređenja. Skoro svi smatraju da i u imaginarnoj zajednici treba da postoji porez, međutim, neočekivan je nalaz da polovina (53%) ispitanika zastupa stav da porez treba da bude jednak za sve, nezavisno od prihoda. Za razliku od njih, oko trećine ispitanika smatra da treba odrediti porez na osnovu prihoda. Zanimljivo je kako bi deca rasporedila novac od poreza:

1. zbrinjavanje dece bez roditelja – prosečan rang 2.6
2. zaštita starih i bolesnih – prosečan rang 4.5

3. besplatna zdravstvena zaštita – prosečan rang 5.1
4. pomoć porodicama sa puno dece – prosečan rang 5.6
5. besplatno školovanje – prosečan rang 6.8
6. lečenje onih koji ne mogu o sebi da brinu – prosečan rang 7.4
7. finansiranje sportskih klubova – prosečan rang 8.9.

Na dnu dečje liste nalazi se finansiranje rada državnih organa, vojske, policije i političkih partija.

Očigledno, dečje mišljenje po ovom pitanju dosta se razlikuje od realnog rasporeda državnog budžeta u našoj zemlji.

Dečji koncept slobode misli i govora

Jedan broj dece ni i u imaginarnom kontekstu ne prihvata u potpunosti pravo na slobodu misli i govora. Kao i 1990. godine, oko polovine ispitanika (55%) je uvereno da oni koji drugačije misle i govore imaju pravo na to, ali da treba da se ponašaju u skladu sa mišljenjem većine. Deca su, zatim, u ovom delu ispitivanja stavljena pred izbor između lojalnosti roditeljima i uvažavanja mišljenja većine – jedno od pitanja je, naime, glasilo šta treba da urade deca čiji roditelji zastupaju stavove različite od onih koje zastupa većina pripadnika imaginarne zajednice. U prethodnoj studiji je najviše ispitanika mislilo da deca treba da prihvate mišljenje većine, iako njihovi roditelji misle drugačije, dok sada deca smatraju da treba da slušaju svoje roditelje i prihvataju ono čemu ih roditelji uče (58%), uprkos tome što se to razlikuje od stavova većine. To, međutim, ne važi kada je u pitanju odlazak u školu – ukoliko bi neki roditelji u toj zamišljenoj zajednici savetovali svojoj deci da ne idu u školu, većina ispitanika (71%), smatra da ta deca obavezno treba da idu u školu, bez obzira na to što se roditelji protive tome.

Dečje shvatanje prava u realnom društvenom kontekstu

Za razliku od prethodne grupe pitanja, kada su ispitanici bili podstaknuti da zamisle idealnu dečju zajednicu na pustom ostrvu, naredni niz pitanja se odnosio na deje shvatanje sopstvenih prava u postojećem, realnom društvenom kontekstu, uključujući i prava dece manjinskih grupa. Ispitanici se uglavnom slažu da sva deca, bez obzira na uzrast, treba da imaju sledeća prava:

1. pravo na informisanje na maternjem jeziku (84% ispitanika smatra da deca treba da imaju ovo pravo)
2. pravo na izražavanje religije – 73%
3. pravo na slobodno izražavanje misli i osećanja, čak i kad roditelji i nastavnici misle drugačije – 70%
4. pravo na miroljubivo okupljanje – 47%

Između 5 i 28% ispitanika (zavisno od prava) smatra da deca ne treba da imaju ova prava ili postavljaju određeni uzrast kao uslov za njihovo sticanje (10-18%). Pitanje o pravu na informisanje i pravu na udruživanje i miroljubivo okupljanje je dva puta postavljeno, s tim što su jednom eksplicitno pomenuta deca nacionalnih manjina (Albanci, Mađari, Rumuni, Romi). Odgovori su bili slični u oba slučaja. Osamdeset procenata zastupa mišljenje da manjine treba da imaju pravo na informisanje, a 58% da treba da imaju pravo na udruživanje i miroljubivo okupljanje, bez obzira na godine.

Relativni značaj pojedinih prava iz Konvencije

Jedan od najznačajnijih podataka je da je u prethodnoj studiji pravo deteta na život opstanak i razvoj bilo procenjeno kao najmanje važno (samo 1% ispitanika ga je uopšte pomenuo), dok su ga sadanji ispitanici stavili na prvo mesto. Deca, osim toga, smatraju da su protektivna prava važnija od participativnih.

Po svom značaju prava iz Konvencije su rangirana na sledeći način:

1. pravo deteta na život, opstanak i razvoj – prosečan rang 2.5
2. pravo na obrazovanje – prosečan rang 5.1
3. pravo na zaštitu od nasilja, ekonomskog i seksualnog iskorišćavanja, upotrebe droga – prosečan rang 5.7
4. pravo na zdravstvenu i socijalnu zaštitu – prosečan rang 5.8
5. pravo na roditeljsku brigu – prosečan rang 6.3
6. pravo na slobodu misli, svesti i veroispovesti – prosečan rang 6.6

Diskusija

Iako je prošlo sedam godina od kada je Konvencija ratifikovana, kod nas je informisanost dece o njoj i dalje jako slaba. Međutim, treba napomenuti da je uzorak uglavnom iz gradova gde je Konvencija slabo promovisana i da većina dece ne prati informativne emisije, niti čita štampu. Kada im je objašnjeno šta je Konvencija, većina je shvatila kao preporuku, a ne kao obavezujući akt, što nažalost odgovara realnoj moći Konvencije u SRJ.

Kao što se pokazalo u odgovorima na pitanje kako treba rasporediti novac od poreza, deca pokazuju visok stepen altruizma i uvažavanje pozicije, prava i potreba drugoga. U imaginarnoj, samostalnoj dečjoj zajednici deca iskazuju priličnu uverenost u sopstvenu mogućnost odlučivanja, dok su u mešovitoj, imaginarnoj zajednici u prisustvu odraslih u to manje uverena. Polovina ispitanika smatra da u zamišljenoj zajednici dece i odraslih zajedno treba da odlučuju o svim bitnim pitanjima, a otprilike isto toliko dece postavlja godine kao uslov za sticanje prava na odlučivanje za-

jedno sa odraslima. Jedan od najznačajnijih podataka dobijenih u ovom istraživanju je da su uzrasti koje su deca postavila kao uslov za sticanje pojedinih prava dosta viši nego ranije. Starosna granica koju ispitanici postavljaju kao uslov za sticanje prava na odlučivanje zajedno sa odraslima je sada duplo veća nego ranije (sada 14 godina, ranije 7 godina), a kao maksimalan pomenuti uzrast se sada pojavljuje neverovatnih 35 godina. Drastična razlika između rezultata prethodne studije i sadašnje je da su ispitanici ranije postavljali neverovatno niske uzraste za sticanje prava u realnom socijalnom kontekstu, kao što su pravo na informisanje na maternjem jeziku, pravo na izražavanje religije, pravo na slobodno izražavanje misli i osećanja, (prosečna starosna granica dve do tri godine), pravo na miroljubivo okupljanje (prosečna starosna granica – šest godina). Tada je to protumačeno kao bunt protiv realne ostvarenosti dečjih prava. Sada su deca postavljala dosta više uzraste za sticanje pomenutih prava, i to od od 14-16 godina. Ovo deluje prilično alarmantno, ako se ima u vidu mogućnost da su ispitanici davali ovakve odgovore na osnovu uzrasta kada deca zaista stižu pojedina prava kod nas. Jedan od mogućih faktora koji su uticali na to je, verovatno, opšta kriza u zemlji. Sada roditelji ne daju deci pravo da odlučuju iz razloga što su ovo suviše teška vremena da bi deca o ičemu odlučivala, pa i sama deca pod sugestijom svojih realnih prava imaju takav stav.

Mišljenje većine se (kao i u prethodnoj studiji) veoma poštuje, s tim što je, nasuprot zanemarljivo malom broju ispitanika ranije, sada čak trećina dece pomenula da ljudi treba da se ponašaju u skladu sa onim za šta su se zalagali. Pretpostavljamo da je promena moralnih normi imala uticaj. Za razliku od 1990. kada je najviše dece zastupalo stav da njihovi roditelji treba da prihvate mišljenje većine u grupi, sada većina dece smatra da treba da sluša svoje roditelje i prihvata ono čemu ih roditelji uče, iako se stavovi roditelja razlikuju od stavova većine. Ovde su deca stavljena pred izbor između privrženosti većini i privrženosti roditeljima. Sa druge strane, deca odlazak u školu verovatno smatraju neprikosnovenom obavezom i smatraju da treba da idu u školu bez obzira na stav roditelja i bez obzira što se imaginarna zajednica nalazi na pustom ostrvu, daleko od civilizacije.

Prilikom daljeg uređenja idealne zajednice, deca su odlučivanje o raspodeli hrane pre sedam godina okarakterisali kao relativno nebitno, jer se u realnoj situaciji to podrazumevalo. Sada, kada se porodica bori za preživljavanje, pokazalo se da je raspodela hrane za ispitanike jako važna. Bez obzira na sve veće razlike među slojevima u našem društvu, većina dece sada, kao i pre sedam godina zastupa stav da porez treba da bude jednak za sve. Raspored poreza se, međutim, bitno razlikuje od rasporeda državnog budžeta u našoj državi. Odgovor na pitanje ko ima pravedniji koncept društvenog poretka, deca ili odrasli, isuviše je očigledan.

Pokazalo se, dakle, da su deca u imaginarnom kontekstu relativno svesna prava koja bi trebalo da imaju. U realnom nisu u tolikoj meri. Koncept individualnih sloboda (zaštita privatnosti, sloboda misli i govora, sloboda udruživanja i miroljubivog okupljanja, sloboda izražavanja religije) deca ne prihvataju u potpunosti. To se moglo i očekivati s obzirom na realnu ostvarenost ove grupe prava kod nas. Zanimljivo je da ispitanici i u ovoj i u prethodnoj studiji smatraju da deca manjina (od kojih su prvo pomenuti Albanci) treba da imaju jednaka prava na informisanje i udruživanje i miroljubivo okupljanje. Pre sedam godina se to moda moglo smatrati socijalno poeljnim odgovorom (s obzirom na tadanje proklamovanje bratstva i jedinstva svih naroda bivše Jugoslavije), međutim, sada takvo tumačenje ne bi vailo, pa je zanimljivo to deca imaju stav sa kojim se moda ne bi sloili neki odrasli kod nas.

Poredak kod rangiranja pojedinih prava iz Konvencije po značaju se nije bitno promenio osim kod prava na život, opstanak i razvoj. Jedan od najznačajnijih dobijenih podataka je razlika između rangiranja prava na život, opstanak i razvoj sada i pre sedam godina. U vreme kada je vršeno prvo istraživanje, pravo na život, opstanak i razvoj je pominjao samo 1% ispitanika. Tada je protumačeno da je to iz razloga što se ono smatralo zagarantovanim, nečim što se podrazumeva. U sadašnjem istraživanju je pravo na život opstanak i razvoj najvažnije pravo koje su deca postavila u rangiranju. Na to je verovatno uticala bitna ugroženost ovog prava kod nas, naročito za vreme ratnih godina.

Generalni utisak je da se stavovi dece danas po pitanju percepcije i razumevanja sopstvenih prava u mnogim aspektima razlikuju od mišljenja ispitanika iz prethodne studije, naročito u pogledu procene sopstvene sposobnosti za odlučivanje. Sama deca nisu u potpunosti svesna prava koja bi trebalo da imaju. Kako očekivati da deca budu svesna svojih prava kada mnogi od njih misle da nisu sposobni za odlučivanje ni nakon osamnaeste godine?

Zaključak

Kada sadašnje nalaze uporedimo sa podacima dobijenim 1990. godine, ispostavlja se da deca sada drugačije shvataju sopstvena prava i ulogu u društvu. Dečja informisanost o Konvenciji i sopstvenim pravima je, kao i u prethodnoj studiji, jako slaba. Ovaj podatak je poražavajući, ako se ima u vidu koliko je godina prošlo od kada je Konvencija ratifikovana kod nas. Međutim, može se uzeti u obzir da su ispitanici uglavnom iz gradova gde je Konvencija slabo promovisana. Ispitanici su pokazali visok stepen altruizma i uvažavanje pozicije, prava i potreba drugoga. U imaginarnom kontekstu su uglavnom svesni prava koja bi trebalo da imaju, dok u real-

nom nisu u tolikoj meri. Ono što posebno privlači pažnju je da je sada pravo na život, opstanak i razvoj najvažnije pravo koje su ispitanici postavili u rangiranju, za razliku od 1990. godine kada se jedva i pominjalo, verovatno zato što se tada podrazumevalo, pa nije bilo potrebno posebno isticati njegov značaj.

Deca sada imaju konzervativnije stavove nego ranije, posebno nisu ubeđena u svoju kompetentnost da donose odluke. Može se, takođe, pretpostaviti da je ekonomska kriza uticala na stavove dece o bitnosti raspodele hrane, takođe, bez obzira na sve veće razlike među slojevima u našem društvu, većina sada, kao i pre sedam godina zastupa mišljenje da porez treba da bude jednak za sve. Karakteristično je da su uzrasti koje deca pominju kao uslov za sticanje pojedinih prava znatno viši nego ranije.

Literatura

Birn, K. 1997. Dečja prava kao realnost. U *Prava deteta u svetu i Jugoslaviji* (ur. N. Vučković-Šahović). Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 247-263

Branković, B. i Vlasisavljević-Baumer, S. 1996. Dečja prava sa njihove tačke gledišta – studija iz 1990. U *Dečja prava – čija odgovornost* (ur. M. Pešić). Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju, str. 69-70

Cvejić-Janičić, O. 1997. Konvencija UN o pravima deteta i neka pitanja porodičnog zakonodavstva Srbije. U *Prava deteta u svetu i Jugoslaviji* (ur. N. Vučković-Šahović). Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 138-44

Ivić, I. 1996. Položaj dece u našem društvu i šta se može učiniti za decu sada i ovdje. U *Dečja prava – čija odgovornost* (ur. M. Pešić). Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju, str. 15-17

Kostić, M. 1997. Uzroci kriminalne viktimizacije dece. U *Prava deteta u svetu i Jugoslaviji* (ur. N. Vučković-Šahović). Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 188

Marinković, S. 1996. Dečja prava u porodici i školi. U *Dečja prava – čija odgovornost* (ur. M. Pešić). Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju, str. 57-62

Pešić, M. 1996. Konvencija UN i obrazovanje za dečja prava. U *Dečja prava – čija odgovornost* (ur. M. Pešić). Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju, str. 25

Svilanović, G. 1997. Prava dece bez roditeljskog staranja. U *Prava deteta u svetu i Jugoslaviji* (ur. N. Vučković-Šahović). Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 118-135

UNICEF 1997. Analiza situacije žena i dece u SRJ. U *Prava deteta u svetu i Jugoslaviji* (ur. N. Vučković-Šahović). Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 97-102

Vlasisavljević-Popadić, S. & Branković, B. Teaching Children s Rights – an Empirical Study. 1990. New York: Conference of Non-governmental Organizations on the Rights of the Child

Children's Rights from Their Point of View

On the sample of 485 adolescents of both sexes, aged 12–15 years, from 13 urban and suburban school districts in Serbia and Montenegro, we examined children's perception and understanding of their rights in the actual social context, as well as in an imaginary context (children were asked to imagine an ideal children's community). We studied their concept of just social order, social justice and freedom of thought. Also, we asked the subjects whether they were informed about the UN Convention on the Rights of the Child, and how they would assess the relative importance of protective and participation rights granted by the Convention. This study replicated the first research on children's rights in the former Yugoslavia (Branković and Vlajsavljević-Baumer 1990), using the same instrument employed in the previous study – the standardized 47-item interview that covered the above mentioned issues. The results revealed that children were poorly informed about the Convention, more precisely, most subjects have never heard of it. The same result was obtained in the previous study. However, this fact is now more appalling than before, keeping in mind that the previous study was performed in 1990. Regarding the issue of children's concept of social justice, the subjects' answers revealed a high degree of altruism and social responsibility. They also showed a high respect for needs and rights of the others, including minorities. In their opinion, the imaginary children's community should spend the money of tax-payers primarily on children without parental care, protection of the disabled and the elderly, free medical insurance, social insurance of large families and free education. In this context, a surprising finding concerning taxes should be emphasized – our subjects, as the ones from 1990-study, mostly stated that the tax-rates should be the same for everybody, regardless of income.

In the fictional context, children were aware of their rights, but they were rather ambivalent regarding an issue whether children might be capable of making decisions without adults' assistance. The average age proposed by the subjects as the necessary condition for gaining right to make decisions was 14 years. However, one third of the subjects were more strict, proposing that only the children of 18 or above (!) might be considered as being able of making decisions. Moreover, 45% expressed an attitude that only a person of 18 or above might decide whom he/she should respect. Surprisingly, the proposed ages ranged from 18-35. The latter finding seemed unbelievable. In the actual social context, children estimated protective rights as more relevant than participation rights. In their opinion, the highest priority was given to the right to life, survival

and development (the mean rank 2.5), followed by the right to education (the mean rank 5.1), the protection from violence, economic and sexual abuse (5.7), the right to medical and social care (5.8), the right to parental care (6.3), the freedom of thought, consciousness and religion (6.6), while the right of association and peaceful assembly, as well as the right to free access to various information sources were given the lowest rank. Also, subjects expressed a view that the same rights should be granted to minority children. Comparing the above mentioned results to the ones obtained in the 1990-study, it might be concluded that the children asserted more conservative attitudes, especially regarding the issue of children's capability of making decisions. In the actual social context, as well as in the fictional context of children's community, they proposed more strict age limits as the necessary condition for gaining rights than their age-mates in the previous study. Also, the intriguing finding was that the right to life, survival and development was considered as the most important, while the subjects of the previous study have hardly mentioned it. The latter finding might be interpreted as a consequence of war and economic crisis. In 1990, this right was probably taken for granted, while in the actual social context children affected by war and poverty unfortunately could not have maintained the same belief.

